

SUMMARY

Kvitko Nataliia. Social and psychological peculiarities of adaptation and rehabilitation of children with disabilities.

One of the ways to integrate children with disabilities into society should be inclusive education – a system of educational services in a secondary school, based on the principle of ensuring the fundamental right of children to education and the right to study at home. In order to ensure equal access to quality education, secondary schools should adapt curricula and plans, methods and forms of education to the individual educational needs of children with special needs, make optimal use of available resources and actively involve the school community in supporting such children.

An important way to integrate children and youth into public life is their socio-cultural rehabilitation in social service institutions: early social rehabilitation centers, centers of social and psychological rehabilitation for children and youth with disabilities; specialized rehabilitation centers, vocational guidance centers for children and youth with disabilities.

The main areas of social rehabilitation activities include organizational activities; diagnosis of mental and personal development of the child; developmental and corrective activities; education and counseling of children and adolescents, parents and employees involved in the care of children with disabilities; health and safety activities; social dispatching activities. An important way to integrate children and youth into public life is their socio-cultural rehabilitation in social service institutions: early social rehabilitation centers, centers of social and psychological rehabilitation for children and youth with disabilities; specialized rehabilitation centers, vocational guidance centers for children and youth with disabilities.

The reasons for insufficient communication of children and youth with functional limitations include difficulties in movement, psychological barriers to communication, psychological complexes of parents, exclusion from secondary schools, lack of clubs for communication or their inaccessibility and unwillingness of healthy children to communicate with children with disabilities and others.

Key words: children with disabilities, socio-cultural rehabilitation, centers of social and psychological rehabilitation, inclusive education, school community.

УДК 376.016-056.36:502/504

Лариса Одинченко

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ORCID ID 0000-0002-4629-0600

Сергій Дубовський

ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

ORCID ID 0000-0002-4062-8244

DOI 10.24139/2312-5993/2021.04/023-035

ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАТЬ УЧНІВ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ПРО ПРИРОДНІ ЗОНИ

У статті висвітлено змістово-методичні особливості систематизації географічних знань учнів із інтелектуальними порушеннями в процесі вивчення розділу «Природні зони й розташування їх на земній кулі». Виокремлено три взаємопов'язаних між собою етапи роботи із систематизації знань учнів спеціальної школи – з одного питання теми, за великою темою, за розділом у цілому. На кожному з етапів охарактеризовано доцільні методи й засоби навчання, конкретизовано їх оптимальне поєднання. Розкрито особливості використання диференційованих завдань, корекційно

спрямованих таблиць різного типу, схематичних малюнків на різних етапах систематизації знань учнів про природні зони.

Ключові слова: спеціальна школа, учні з інтелектуальними порушеннями, система, урок географії, систематизація знань, природні зони, методи навчання, засоби навчання.

Постановка проблеми. У спеціальних закладах загальної середньої освіти для дітей із інтелектуальними порушеннями шкільний курс географії виступає необхідним компонентом змісту навчання як педагогічно обґрунтована система географічних знань, практичних умінь і навичок. Важливою та необхідною умовою міцного й усвідомленого засвоєння учнями навчального матеріалу в процесі вивчення географії є проведення спеціальної роботи із систематизації їхніх знань.

Проблема оптимізації роботи із систематизації й узагальнення знань учнів із інтелектуальними порушеннями на уроках географії детермінована, у першу чергу, тим, що зазвичай навчальний матеріал засвоюється ними у вигляді окремих фрагментів, не завжди пов'язаних логічно між собою. Фрагментарність та ізольованість знань призводять до формування в школярів неповних або спотворених уявлень про географічні об'єкти та явища навколишньої дійсності. Особливості психічних функцій порівняння, узагальнення, абстрагування та класифікації практично унеможливають самостійну систематизацію ними навчальної інформації. У зв'язку з цим актуалізується питання організації на уроках географії спеціально спрямованої й послідовної роботи щодо введення знань учнів у чітку систему, яка передбачає встановлення логічних зв'язків і відношень між її основними елементами. Систематизація географічних знань школярів із інтелектуальними порушеннями розширює пізнавальні можливості у свідомому засвоєнні ними програмного змісту з предмету, опануванні навчальними діями, у цілому сприяє всебічному розвитку даної категорії дітей та їхньої успішної соціалізації.

Аналіз актуальних досліджень. У психолого-педагогічній літературі проблемі систематизації знань учнів приділено особливу увагу. У наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних учених висвітлено різні аспекти даної проблеми: психолого-педагогічна сутність процесів систематизації й узагальнення (Л. Виготський, В. Давидов, Г. Костюк, Н. Менчинська, В. Паламарчук, М. Поспелов, С. Рубінштейн та ін.), основні положення теорії систематизації й узагальнення знань (С. Гончаренко, Б. Єсіпов, Л. Зоріна, І. Лернер, В. Лозова, М. Махмутов, В. Онищук, С. Пальчевський, Г. Троцько, М. Фіцула, М. Ярмаченко й ін.), використання логічної структури навчального матеріалу для систематизації знань (О. Сохор, Я. Гапюк), шляхи

раціонального проведення систематизації (І. Зверев, О. Звягін, Є. Кабанова-Меллер, М. Ушакова й ін.). Питання систематизації навчального матеріалу учнями на уроках географії в загальноосвітній основній школі прямо чи опосередковано розглядались у процесі вивчення окремих курсів шкільної географії (Л. Вішнікіна, С. Кобернік, Р. Коваленко, В. Корнеєв, Л. Круглик, Т. Назаренко, О. Надтока, М. Откаленко, В. Самойленко, А. Сиротенко, О. Скуратович, О. Топузов, Є. Шипович).

У процесі навчання учнів із інтелектуальними порушеннями робота з систематизації знань є важливою й необхідною умовою для міцного та свідомого засвоєння ними навчального матеріалу. У науково-методичних працях багатьох учених-дефектологів приділено особливу увагу розкриттю корекційної спрямованості роботи із систематизації знань даної категорії учнів під час вивчення шкільних предметів, окреслено загальні підходи до організації цієї роботи на різних етапах вивчення навчального матеріалу (В. Бондар, Г. Блеч, Л. Вавіна, О. Гаврилов, І. Дмитрієва, С. Дубовський, І. Єременко, А. Капустін, Н. Кравець, Ю. Косенко, В. Липа, Г. Мерсіянова, Л. Одинченко, В. Синьов, Н. Тарасенко, С. Трикоз, О. Чеботарьова, Н. Ярмола та ін.).

Мета статті – висвітлення змістово-методичних особливостей систематизації географічних знань учнів із інтелектуальними порушеннями в процесі вивчення розділу «Природні зони й розташування їх на земній кулі».

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення науково-методичної літератури, педагогічне спостереження, узагальнення педагогічного досвіду, аналіз навчальної програми, підручника з географії для 7 класу спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Систематизованість знань є саме тією їхньою якістю, яка в сукупності з достатньою повнотою й міцністю пов'язується з можливістю їх ефективного практичного застосування, а також із потенціалом перенесення в інші системи знань (Єременко, 1985; Липа, 2002; Синьов, 2009). Робота із систематизації знань школярів із порушеннями інтелекту розглядається як формування в їхній свідомості найбільш характерних для відповідного об'єкта пізнання понять і фактів, що перебувають між собою в різноманітних логічних взаємозв'язках і утворюють таким чином деяку цілісність. Географія є інтегрованою шкільною дисципліною, у процесі вивчення якої створюються сприятливі умови для встановлення й розкриття різноманіття взаємозв'язків (просторових, кількісних, причинно-наслідкових, ієрархічних, часових, функціональних) між явищами в природі і частково – у суспільстві.

Програмний матеріал із географії в спеціальній школі має спіральньо-концентричну будову. З одного боку, спостерігається певна завершеність навчального курсу кожного класу, передування фізико-географічного блоку економіко-географічному, з іншого, – передбачено поглиблення та розширення вже набутих географічних знань і практичних умінь (у різних формах і обсязі), повторення географічного матеріалу з метою його систематизації та узагальнення відповідно до вікових та психічних особливостей дітей із інтелектуальними порушеннями (Одинченко та Скиба, 2015). Змістовий компонент навчальної програми є чітко структурованим: курс поділено на розділи, до яких включено великі теми, кожна з яких складається з окремих питань, розрахованих на один-два уроки.

Відповідно до логіки географічного матеріалу, умовно можна виділити три взаємопов'язані між собою етапи роботи із систематизації знань учнів спеціальної школи. Ці етапи характеризуються подібними завданнями, але різним ступенем обсягу й узагальненості навчальної інформації. На першому етапі проводиться систематизація знань школярів зазвичай на одному комбінованому уроці; на другому – за великою темою, що аналізується протягом декількох уроків; на третьому – з усього розділу програми або концентру, що вивчається в межах навчального року (Дубовський, 1994).

На нашу думку, ефективність роботи із систематизації знань учнів на кожному з етапів підвищиться за умов проведення послідовної й цілеспрямованої роботи за такими напрямками, як: формування понять, виокремлення основних елементів навчальної інформації, групування та впорядкування понять, фактів і явищ; установлення двобічних зв'язків між компонентами причинно-наслідкових залежностей, складання й аналіз схем-зв'язків між географічними об'єктами та явищами (Синьов, 2010); оптимального поєднання графічних посібників із різними методами навчання (Кабелко, 1987); здійснення поступового переходу від пояснювально-ілюстративних і репродуктивних методів навчання до евристичних (Дубовський, 1998); урізноманітнення методів і прийомів роботи з географічною картою (Липа, 1996); використання дидактичних ігор і цікавих вправ на уроках географії та в позаурочний час (Одинченко та Дмитрієва, 2020).

У курсі географії 7-го класу вивчається розділ «Природні зони й розташування їх на земній кулі». Відповідно до програмного змісту, природні зони вивчаються в порядку їх наближення від полюсів до екватору: зона арктичних пустель, зона тундри, зона лісів, зона степів, зона пустель, зона субтропіків, зона тропічних лісів, зона саван, області висотної

поясності в горах тощо. Вивчення кожної з них здійснюється в певній, досить чіткій послідовності: географічне положення, особливості природи: поверхня, кліматичні умови, своєрідність рослинного і тваринного світу, основні заняття населення. Зрозуміло, що цілі і зміст роботи із систематизації знань учнів повинні відповідати системі знань у межах кожного окремого об'єкта навчання (питання, теми чи розділу), а також бути взаємопов'язаними й відображати логіку глибинних взаємозв'язків і залежностей між явищами в природі.

Розглянемо змістово-методичні особливості систематизації географічних знань учнів із інтелектуальними порушеннями про природні зони в межах кожного з окреслених етапів.

На першому етапі проводиться робота щодо введення в систему географічних знань, які вивчаються на кожному комбінованому уроці. Учні під керівництвом учителя з усієї сукупності навчальної інформації послідовно виділяють її основні смислові елементи (поняття та факти), установлюють між ними різноманітні логічні зв'язки. На таких комбінованих уроках може також здійснюватися встановлення зв'язків між елементами, що відносяться до двох або декількох різних систем даного інформаційного рівня, тобто між відомостями, що розглядалися на різних уроках. Наприклад, можна встановити залежність клімату від географічного положення природної зони, залежність рослинного світу від клімату тощо. Дані зв'язки, в основному, – каузальні, хоч установлюються лише за потреби, але вже належать системі більш високого інформаційного рівня, проте, їх установлення є підготовкою до систематизації знань за природною зоною в цілому.

Дуже важливо, щоб закріплення пройденного матеріалу на кожному окремому уроці супроводжувалося матеріальною фіксацією його короткого змісту. Чітка логічна послідовність розкриття основних питань під час вивчення кожної з природних зон від арктичних пустель до зони саван дозволяє організувати роботу семикласників за аналізом схем-зв'язків між різними поняттями, фактами та природними явищами в межах навчального матеріалу та заповненням класифікаційних таблиць на основі фрагментів тексту підручника або додаткових джерел навчальної інформації. Дидактична цінність роботи із заповнення зведеної таблиці по всіх зонах полягає в тому, що під час здійснення значенневого угруповання матеріалу в учнів з інтелектуальними порушеннями закріплюються прийоми роботи з текстом, а саме: прийоми вичленовування й систематизації географічного матеріалу. Також заповнення певних граф таблиці майже на кожному уроці створює передумови для організації

наступної роботи з узагальнення та систематизації знань школярів як на підсумкових уроках із вивченої теми, так і з розділу програми в цілому.

З метою закріплення у свідомості школярів інформації, яка є важливою для подальшої роботи із систематизації знань, у процесі розгляду з основних питань кожної теми учням можна запропонувати різноманітні завдання: запис визначень понять у географічний словник, робота зі схематичними малюнками, виписування з підручника відомостей про природну зону в класифікаційну або порівняльну таблицю, складання словесного опису рослин (тварин) відповідної природної зони за планом тощо. У підручнику з географії для 7 класу апарат організації засвоєння знань містить чимало завдань подібного змісту (Одинченко та Скиба, 2018). Наведемо приклади деяких із них.

1. Складіть словесний твір-опис «Північний олень – тварина тундри» за планом:

- Назва тварини.
- Зовнішній вигляд.
- Де живе.
- Чим живиться.
- Як пристосувалася до життя на Півночі.
- Яку користь приносить.
- Чим подобається.

2. Користуючись підручником, заповніть у зошиті таблицю «Рослинність зони лісів»:

Тайга	Мішані ліси	Широколистяні ліси

3. Розкажіть, чим тварини зони пустель відрізняються від тварин інших природних зон.

4. Користуючись текстом підручника, заповніть таблицю «Заняття населення зони степів»:

Землеробство	Садівництво	Городництво	Тваринництво

Особливої уваги заслуговують питання та завдання для учнів індивідуального або групового (командного) проблемного чи навіть частково-пошукового типу, як-от:

- знайти помилку в характеристиці географічного положення природної зони (особливостей клімату, рослинного або тваринного світу тощо), наприклад: «Зона тундри простягається на північ від зони арктичних пустель»;

- спростувати хибно сформульовані висновки, установити правильні логічні зв'язки між фактами та поняттями, оновити висновок, аргументувавши свій вибір. Наприклад: «Зона арктичних пустель є густо заселеною людьми», «У природній зоні пустель сухий та жаркий клімат, тому що там мало річок і озер», «З ягелю мешканці тундри шиють теплий одяг», «Хижакими зони степів є ховрахи, хом'яки, бабаки»; «Карликова береза – це трава, а бамбук – це дерево» та інші;

- виокремити із запропонованих понять (назв річок, озер, гір, рослин, тварин, занять населення) лише ті, що відповідають указаній природній зоні, доповнити цей перелік новими елементами або відсутніми, віднести помилково наведені елементи до відповідної природної зони, доводячи свої думки з використанням слів «тому» та «тому що»;

- перерахувати запропоновані елементи певної системи знань у вказаному вчителем порядку, наприклад: рослинність саван відповідно до вологого й сухого сезонів, представників тваринного світу за класифікаційними групами тощо.

На першому етапі систематизації географічних знань учнів спеціальної школи доцільним є використання пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів навчання. Під час повідомлення нових відомостей учитель повинен підводити семикласників до розуміння географічних фактів, понять і явищ природи, різними засобами акцентувати на присутності різноманітних логічних взаємозв'язків між ними. З цією метою можна використовувати ілюстрації, заздалегідь підготовані таблиці, піктографічні та схематичні малюнки, скрайбінг (графічний супровід пояснення характеру зв'язків стрілками, обведення грифелем або крейдою з відповідним інтонаційним виділенням).

Закріплення навчального матеріалу на комбінованому уроці буде ефективним за умови навчання семикласників відтворенню географічних відомостей не лише окремими фрагментами у вигляді відповідей на запитання, а й у вигляді повної та цілісної системи. Досягненню цієї мети сприятиме складання учнями з інтелектуальними порушеннями послідовної розповіді за планом. Залежно від складності даного завдання можна виокремити певну послідовність самостійного виконання його школярами. Спочатку можна запропонувати скласти розповіді, які є коментуванням (вербалізацією) запропонованих учителем графічних засобів (таблиць і схем), а також плани відповідей типу «Що я знаю про ...». Потім репродуктивне відтворення навчальної інформації може ґрунтуватися на тих самих

матеріалізованих опорах міркувань (описів), складених учнями вже самостійно відповідно до принципа, зазначеного вчителем.

На другому етапі систематизація знань учнів проводиться на спеціальних підсумкових уроках після цілісного вивчення кожної природної зони. У той самий час фрагменти такої роботи можуть мати місце й на комбінованих уроках під час зіставлення відомостей, що відносяться за змістом до різних питань теми.

На таких підсумкових уроках устанавлюються системоутворювальні зв'язки між основними елементами кожної вивченої теми й поступово – між елементами цілого розділу. Сукупність найважливіших відомостей про відповідну природну зону, що внесені в систематизуючу таблицю, допомагає навчанню семикласників синтезувати різноманітні відомості у зв'язне, логічно послідовне й аргументоване міркування, що розкриває сукупність причинно-наслідкових залежностей і пояснює специфіку тієї чи тієї природної зони.

Зведена систематизуюча таблиця, з одного боку, є основою для повторення фактичних знань, отриманих школярами під час вивчення кожного окремого питання теми, а з іншого, – опорою для встановлення між ними різноманітних, але суттєвих для розуміння зв'язків. Установлення таких зв'язків здійснюється на різному фактичному матеріалі, але за приблизно одним і тим самим алгоритмом. Тому вчителеві легше пояснити, а учням – засвоїти загальну послідовність вивчення кожної природної зони, усвідомити причини саме такої послідовності, а отже, і всю логіку даного розділу географії. Це створює підґрунтя для вирішення низки завдань третього етапу роботи з узагальнення та систематизації знань учнів із інтелектуальними порушеннями.

Систематизації знань школярів як окремо за кожною великою темою (природна зона), так і за розділом в цілому, може сприяти ознайомлення їх зі «знаннями про знання», а саме: що (який матеріал) вони вивчали раніше, вивчають зараз і будуть вивчати в найближчому майбутньому, і чому саме. З цією метою перед учнями слід періодично ставити питання, на які вони можуть відповісти, використовуючи саме зведену таблицю. Наприклад: Яку тему ми вивчали сьогодні? Яку – на минулому уроці? Який зв'язок між цими темами? Запитання можна конкретизувати, як-от: Який зв'язок між ... і ...? Що і від чого залежить? Поміркуйте, яку тему ми будемо вивчати на наступному уроці? Чому? З якою теми починається вивчення будь-якої природної зони? Чому? Чому ми спочатку розглядаємо географічне положення природної зони, а потім клімат? Чому не навпаки?

На нашу думку, на другому етапі роботи з систематизації знань учнів доцільними й корисними є запитання і завдання краєзнавчого характеру. Наприклад:

- У якій природній зоні розташована ваша місцевість? Покажіть її на карті.
- Розкажіть, що вам відомо про природну зону, у якій ви живете.
- Порівняйте, чи схожі зима й літо зони тундри на зиму й літо у вашій місцевості.
- Які хвойні та листяні дерева трапляються у вашій місцевості?
- Чи є у вашій місцевості мешканці лісу? Які саме?
- Порівняйте рослинність зони тропічних лісів із рослинністю вашої місцевості. У чому відмінність?
- Які тварини водяться в саванах? Чи відрізняються вони від тварин вашої місцевості? Чим?
- Порівняйте заняття населення зони пустель із заняттям населення своєї місцевості.
- Розкажіть, чим відрізняється природа в горах від природи вашої місцевості.

З метою підтримки в учнів стійкого пізнавального інтересу до географії в цілому, а також до повторення, узагальнення й систематизації знань, на комбінованих і підсумкових уроках, у позаурочні години можна використовувати дидактичні ігри, вікторини типу «Поле чудес» із відгадуванням слів або розгадуванням ребусів і кросвордів.

Основним методом навчання на другому етапі систематизації знань учнів із інтелектуальними порушеннями є бесіда, у ході якої репродуктивно відновлюються найважливіші відомості за всіма питаннями теми та наявні між ними логічні взаємозалежності. Використання дидактичного прийому порівняння двох і більше природних зон дозволяє організувати на простому рівні евристичну діяльність школярів із установлення ними закономірностей і логічних зв'язків між явищами в природі і заняттями населення.

На третьому етапі роботи, після закінчення знайомства учнів з усіма природними зонами, доцільно провести спеціальний підсумковий урок із метою цілісної систематизації навчального матеріалу з усього розділу «Природні зони й їх розміщення на земній кулі». Для зіставлення географічного положення, особливостей клімату, рослинного і тваринного світу, занять населення природних зон семикласникам пропонуються запитання і завдання, спрямовані на актуалізацію вже наявних знань,

порівняння природних зон, установлення причин подібності та відмінності між ними. Наприклад:

- Назвіть природні зони, які вивчили на уроках географії. Покажіть їх на карті в певному порядку. Поясніть, чому саме такий порядок послідовності розташування природних зон на карті?

- Порівняйте клімат зони арктичних пустель і зони тропічних лісів. Закінчіть речення: «Під час зміни положення природної зони від полюса до екватора клімат стає ...».

- Порівняйте клімат чорноземних і сухих степів. Закінчіть речення: «Під час видалення від теплих океанських течій клімат стає ...».

- Здійсніть уявну подорож на літаку через всі вивчені природні зони, використовуючи географічну карту. У процесі «польоту» і «зупинок» за запропонованим планом складіть узагальнені характеристики природних зон.

Після проведеної віртуальної подорожі учням можна запропонувати питання та завдання, що вимагають узагальненого аналізу вивченого матеріалу за всіма темами розділу. Наприклад:

- Яка з вивчених природних зон знаходиться на північ від усіх? А на південь від усіх?

- Яка природна зона найбільша за територією, яка найменша?

- У яких природних зонах найбагатша рослинність? Чому?

- Назвіть природну зону (зони) із суворими природними умовами.

- Які ще є природні зони на Землі з несприятливими умовами? Які це умови? Чи багато в цих природних зонах живе людей?

- Назвіть природні зони зі сприятливими природними умовами.

- Чи багато там живе людей? Де зазвичай живе багато людей?
Зробіть висновок.

- Назвіть природні зони, де збереглося багато (мало) дикорослих рослин і диких тварин. Чому так відбувається?

- На конкретних прикладах поясніть, як особливості природних умов у тій чи тій природній зоні впливають на заняття населення.

- Поміркуйте, від чого залежить можливість вирощування певних культурних рослин у певній місцевості.

Наприкінці вивчення розділу слухними є краєзнавчі частково-пошукові або проблемні питання й завдання, що передбачають відтворення набутих знань на основі здійснення порівняння або узагальнення, а також установлення логічних зв'язків між основними смисловими елементами відповідного об'єкта пізнання.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, на уроках географії в 7 класі спеціальної школи під час вивчення розділу «Природні зони й їх розміщення на земній кулі» доцільним є введення засвоєних знань учнів із інтелектуальними порушеннями в чітку систему. Така робота передбачає послідовне та варіативне розкриття вчителем і відповідно – засвоєння учнями зв'язків і відношень між елементами системи. Своєчасна реалізація дидактичного принципу систематичності в навчанні на кожному з етапів – із одного питання теми, за темою, за розділом у цілому – є важливою умовою формування цілісного уявлення школярів про навколишній світ узагалі та про вивчені природні зони зокрема. Фундаментальною основою узагальнення й систематизації знань учнів спеціальної школи є конкретизація сутності географічних понять і явищ, розкриття різноманітних логічних взаємозв'язків між ними, усвідомлення та засвоєння семикласниками закономірного характеру цих зв'язків. Методи, прийоми та засоби навчання можуть варіюватися в залежності від етапу такої роботи, пізнавальних можливостей учнів із особливостями психічного розвитку. Доцільними є спеціальні завдання, диференційовані за рівнями конкретності, системності, міжсистемності та за способом застосування провідного прийому розумової діяльності: від узагальнення до конкретизації і навпаки.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в розкритті технології узагальнення та систематизації географічних знань учнів із інтелектуальними порушеннями за окремими темами й курсами географії.

ЛІТЕРАТУРА

- Еременко, И. Г. (1985). *Олигофренопедагогика*. К.: Вища школа (Yeremenko, I. H. (1985). *Oligophrenic pedagogy*. K.: Higher school).
- Дубовский, С. А. (1998). Недостатки в работе по систематизации знаний учащихся вспомогательной школы и некоторые пути их преодоления. *Материалы конференции «Специальные образовательные потребности 98»*, (с. 223-226) (Dubovskii, S. A. (1998). Shortcomings in the work on the systematization of the knowledge of students of the auxiliary school and some ways to overcome them. *Materials of the conference "Special educational needs 98"*, (pp. 223-226)).
- Зміст та корекційна спрямованість вивчення географії в допоміжній школі: науково-методичний посібник* [Укл. В.О. Липа] (1996). Київ.: ІЗМН (*Content and correctional orientation of the study of geography in the auxiliary school: scientific and methodological manual* [Ed. V. O. Lyra] (1996). Kyiv.: IZMN).
- Кабелко, И. В. (1987). Использование графической наглядности на уроках географии во вспомогательной школе. *Дефектология*, 5, 18-22 (Kabelko, I. V. (1987). The use of graphic visualization at geography lessons in a secondary school. *Defectology*, 5, 18-22).
- Липа, В. О. (2002). *Основы коррекционной педагогики*. Донецк: Лебідь (Lyra, V. O. (2002). *Foundations of Correctional Pedagogy*. Donetsk: Lebid).

- Методические рекомендации по систематизации знаний учащихся старших классов вспомогательной школы (по материалам географии)* [Сост. С.А. Дубовский] (1994). Славянск: СГПИ (*Methodological recommendations for the systematization of knowledge of students of the auxiliary high school (based on geography)*) [Ed. S. A. Dubovskii] (1994). Slaviansk: SSPI).
- Одинченко, Л., Дмитрієва, І. (2020). Теоретико-практичні аспекти використання технології гри в навчанні географії учнів із особливими освітніми потребами. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10 (94), 365-375 (Odynchenko, L., Dmitriieva, I. (2020). Theoretical and practical aspects of using game technology in teaching geography to students with special educational needs. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 10 (94), 365-375).
- Одинченко, Л. К., Скиба, Т. Ю. (2015). *Географія. Навчальні програми для 6-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей*. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/> (Odynchenko, L. K., Skyba, T. Yu. (2015). *Geography. Curriculum for 6-9 grades of special comprehensive education institutions for mentally retarded children*. Retrieved from: <http://mon.gov.ua/>).
- Одинченко, Л. К., Скиба, Т. Ю. (2018). *Географія: підручник для 7 кл. спец. закл. заг. середньої освіти (F 70)*. К.: Либідь (Odynchenko, L.K., Skyba, T. Yu. (2018). *Geography: a textbook for 7th grade of special secondary education institutions (F 70)*. К.: Lybid).
- Синьов, В. М. (2009). *Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Навчання і виховання дітей*. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова (Syniov, V. M. (2009). *Correctional psychopedagogy. Oligophrenic pedagogy: a textbook. Education and upbringing of children*. К.: Publishing House of Drahomanov NPU).
- Синьов, В. М. (2010). *Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії: вибрані наукові праці*. К.: «МП Леся» (Syniov, V. M. (2010). *Psychological and pedagogical problems of defectology and penitentiary: selected scientific works*. К.: "MP Lesia").

РЕЗЮМЕ

Одинченко Лариса, Дубовский Сергей. Содержательно-методические особенности систематизации знаний учащихся с интеллектуальными нарушениями о природных зонах.

В статье освещены содержательно-методические особенности систематизации географических знаний учащихся с интеллектуальными нарушениями в процессе изучения раздела «Природные зоны и расположение их на земном шаре». Выделены три взаимосвязанные этапы работы по систематизации знаний учащихся специальной школы – по одному вопросу темы, по большой теме, по разделу в целом. На каждом этапе охарактеризованы целесообразные методы и средства обучения, конкретизировано их оптимальное сочетание. Раскрыты особенности использования дифференцированных заданий, коррекционно-направленных таблиц разного типа, схематических рисунков на различных этапах систематизации знаний учащихся о природных зонах.

Ключевые слова: специальная школа, учащиеся с интеллектуальными нарушениями, система, урок географии, систематизация знаний, природные зоны, методы обучения, средства обучения.

SUMMARY

Odynchenko Larysa, Dubovskyi Sergii. Content and methodological features of systematization of knowledge on natural areas of students with intellectual disabilities.

The purpose of the article is to highlight the content and methodological features of systematization of geographical knowledge of students with intellectual disabilities in the process of studying the section "Natural areas and their location on the globe".

To achieve this goal, the following research methods were used: theoretical – analysis, systematization, generalization of scientific sources; empirical – pedagogical observation, generalization of pedagogical experience, analysis of the curriculum, textbook on geography for 7th grade of special secondary schools for children with intellectual disabilities.

Based on the analysis of scientific sources, it has been found out that an important and necessary condition for strong and conscious assimilation of learning material by students with intellectual disabilities in the process of studying geography is to conduct special work to systematize their knowledge. According to the logic of studying the section “Natural areas and their location on the globe” in the 7th grade geography course, three interrelated stages of work on systematization of knowledge of special school students are conditionally distinguished. The content and methodological features of systematization of geographical knowledge on natural areas of students with intellectual disabilities within each of the outlined stages – on one issue of the topic, on a large topic, on the section as a whole – are revealed. Methods and means of teaching that are appropriate at each stage of systematization of knowledge of seventh-graders are characterized. Specific examples highlight their optimal combination to specify the essence of geographical concepts and phenomena, the disclosure of various logical relationships between them, awareness and assimilation by students of the nature of these relationships.

The recommendations for the use of specially differentiated tasks, correction-oriented tables of different types, schematic drawings at different stages of systematization of knowledge on natural areas of students with intellectual disabilities are developed.

Key words: *special school, students with intellectual disabilities, system, geography lesson, systematization of knowledge, natural areas, teaching methods, teaching aids.*